Valideynlik hüquqları və əxlaqsız sosial davranış kimi xəyanət

written by Gunay Ismayilova Günay İsmayilova
Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi 2020-ci ildə Azərbaycanda uşaq himayəsinə dair bir yerli məhkəmə qərarını ləğv etdi. Bu qərar xəyanətlə hüquqi qərarlarda əxlaqi əsaslandırmaların valideynin öz uşaqları ilə yaşaya bilməsinə necə təsir etməli olduğuna dair marağı yenidən artırdı. Ləman Babayeva xəyanətlə ittiham edildiyi 2011-ci ildəki boşanma işində uşaqlarının himayə hüququnu itirdi. Hər iki valideyn o zaman 3 və 8 yaşında olan iki uşaqlarının təminatını tələb edirdi, lakin Gəncə Rayon Məhkəməsi himayə hüququnu ataya verdi. Hər iki valideynin evlərinin uyğun olduğunu təsdiqləyən ekspert rəylərinə baxmayaraq, məhkəmə Babayevanın güman edilən münasibəti və bunun uşaqlara potensial təsiri ilə bağlı əxlaqi narahatlıqlarını əsas gətirərək, onun hərəkətlərini uşaqların tərbiyəsi ilə bir araya sığmadığını hesab etdi. İddiaçı birinci instansiya məhkəməsinin ekspert rəylərini nəzərə almadığını və onun şəxsi həyat hüququnu pozduğunu iddia edərək apellyasiya şikayəti versə də, həm Apellyasiya Məhkəməsi, həm də Ali Məhkəmə Babayevanın əxlaqi davranışını və atanın sabit yaşayış şəraitini vurğulayaraq qərarı qüvvədə saxladı. İllər sürən hüquqi mübarizədən sonra Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi vasitəsilə Babayeva öz hüquqlarını bərpa etsə də, bu iş Azərbaycan ədliyyə sisteminin narahatedici reallığını üzə çıxarır. Sistem çox vaxt qanunun aliliyini qorumaq əvəzinə ictimai əxlaqın hakimi kimi çıxış edir. Bu, himayə işlərində məhkəmə qərarlarına cəmiyyət dəyərlərinin necə təsir etdiyi barədə mühüm suallar doğurur.

Beləliklə, bu məqalənin əsas diqqəti valideyn xəyanətinə dair ictimai fikirlərin məhkəmələrdəki himayə işlərinin nəticələrini necə formalaşdırmasına yönələcək. *Babayeva* işinin

müzakirəsi vasitəsilə mən məhkəmələrin ciddi şəkildə hüquqi qurumlar kimi fəaliyyət göstərməli olduğunu və bu səbəbdən ictimai normaları tətbiq etməməli və ya güman edilən əxlaqsız davranışa görə insanları cəzalandırmamalı olduğunu müdafiə edəcəyəm. Bunun əvəzinə, məhkəmələr uşağın ən yaxşı maraqlarına diqqət yetirməli və valideynin əxlaqını yalnız uşağın tərbiyəsinə birbaşa təsir etdiyi halda qiymətləndirməlidir. Daha sonra mən himayə mübahisələrinin effektiv həlli üçün daha aydın, uşağa yönəlmiş çərçivə kimi *zərər verməmək* və *qayğı* prinsiplərinin *ən yaxşı maraq* standartına daxil edilməsi imkanını araşdıracağam.

Himayə qanunları: uşağın ən yaxşı maraqlarına diqqət

Azərbaycan qanunvericiliyi uşağın ən yaxşı maraqlarını bütün himayə qərarlarının mərkəzinə qoyur. Ailə Məcəlləsi və Uşaq Hüquqları haqqında Qanun valideyn hüquqlarının uşağın rifahına uyğun olmasını, onun fiziki, əqli və mənəvi inkişafının təmin edilməsini tələb edir.[i] Mübahisələri həll edərkən məhkəmələr uşağın hər bir valideynə bağlılığı, yaşı və inkişaf ehtiyacları kimi amilləri nəzərə alır.[ii] Adətən himayə hüququ analara verilsə də, analar xəstəlik və ya laqeydlik kimi səbəblərdən lazımi qayğı göstərə bilmədikləri hallarda istisnalar tətbiq olunur.[iii]

Bu uşağa yönəlmiş yanaşma şəxsi və ailə həyatına hörmət hüququna təminat verən Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci maddəsinə uyğundur.[iv] Bu maddəyə əsasən, milli hakimiyyət orqanları uşağın və valideynlərin maraqlarını tarazlaşdırmalı, lazım gəldikdə uşağın rifahına üstünlük verməlidir.[v] Yerli məhkəmələr uşağın sağlamlığına və ya inkişafına zərər verə biləcək tədbirlərdən çəkinməli və ailə vəziyyətinin hərtərəfli araşdırılmasını aparmalıdır.[vi] Bura qərarların tarazlaşdırılmış,[vii] əsaslandırılmış və son nəticədə uşağın ən yaxşı maraqlarına uyğun olmasını təmin etmək üçün emosional, psixoloji, maddi və tibbi amillərin qiymətləndirilməsi

lazımdır.[viii]

Babayeva işi: əxlaq və qanun

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, *Babayeva* işində ana uşaqlarının himayə hüququnu itirdi. Belə bir qərarın dəqiq səbəbi Azərbaycan məhkəmələrinin onun nikahdan kənar münasibətinin olduğunu güman etməsi, bunun əxlaqi standartlara uyğun olmadığını və buna görə də uşaqların mənəvi sağlam mühitdə tərbiyəsinə zərərli olduğunu hesab etməsi idi. Məhkəmələr uşağın ən yaxşı maraqlarını ön plana çəkən Ailə Məcəlləsinin 60.4-cü maddəsinə əsaslanaraq, hər iki valideynin evlərinin uşaqların tərbiyəsi üçün uyğun olduğunu təsdiqləyən ekspert rəylərinə baxmayaraq, qərarlarını iddiaçının güman edilən əxlaqsızlığını həlledici amil kimi götürərək əsaslandırdılar. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi də daxil olmaqla, yuxarı instansiya məhkəmələri Babayevanı valideynlik hüquqlarından məhrum edən məhkəmə qərarını qüvvədə saxladılar. Əksinə, iddiaçının müraciətini araşdırarkən Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi yerli məhkəmələrin uşağın ən yaxşı maraqlarını lazımi qaydada müəyyən etmədiyini aşkar etdi. Bu baxımdan, yerli məhkəmələrin əxlaqi prinsiplərə istinadı qanuna uyğun deyildi. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi daha sonra bunun Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsi üzrə iddiaçının hüquqlarının pozulması olduğu qənaətinə gəldi.[ix]

Mən qəbul edirəm ki, xəyanətin baş verdiyi mühitdə böyümək uşaqlara mənfi təsir göstərə bilər. Bu, etimad problemləri yarada və ya aldadıcı davranışları normallaşdıra bilər ki, bu da sədaqət və dürüstlük kimi dəyərlərlə ziddiyyət təşkil edərək uşağın gələcək sosial münasibətlərinə zərər verə bilər. Ola bilsin ki, verməsin də. Bu məqalə xəyanətin ailə dinamikasına və ya şəxsi dəyərlərə daha geniş təsirlərini araşdırmır. Mən valideynlərdən birinin, istər ana, istərsə də ata olsun, güman edilən əxlaqsızlığının yerli məhkəmənin himayə hüququnu digər valideynə vermək qərarına təsir göstərməli olub-olmadığına diqqət yetirirəm.

Məhz Azərbaycanda himayə mübahisələrində əxlaq məsələləri ilə bağlı tədqiqatların olmamasına baxmayaraq, mövcud araşdırmalar göstərir ki, ailə hüququ son onilliklərdə əxlaq məsələlərinin birbaşa müzakirəsindən yayınıb. Bəzi şərhçilər dini perspektivdən belə hallara əxlaqın daxil edilməsini müdafiə etsələr də, tənqidçilər düzgün olaraq qeyd edirlər ki, hüquqi kontekstlərdə əxlaq çox vaxt cinsi davranışın tənzimlənməsi və ya şəxsi qüsurların aradan qaldırılması kimi dar çərçivədə təqdim edilə bilər.[x] Nəzərə alsaq ki, qanun artıq əxlaqi davranışa birbaşa bələdçi kimi qəbul edilmir, məhkəmələrin əsas rolu mövcud qanunları tətbiq etməklə hüquqi ədaləti təmin etmək olmalıdır. Onların məsuliyyəti əxlaqi mühakimələrə deyil, ədaləti təmin etməyə və uşağın ən yaxşı maraqlarına diqqət yetirməyə yönəlməlidir.

Himayə işlərində Azərbaycan Ailə Məcəlləsi uşağın ən yaxşı maraqlarını vurğulayır, valideynlərə və qardaş-bacılara bağlılıq, düzgün tərbiyə üçün şərait kimi nəzərə alınmalı müxtəlif amilləri müəyyən edir. Eyni standart Uşaq Hüquqları haqqında Qanunun 5-ci maddəsində də qeyd edilir ki, bu da bütün dövlət orqanlarının, fiziki şəxslərin və hüquqi şəxslərin uşaqların maraqlarına üstünlük verməsini və onların hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək üçün şərait yaratmasını tələb edir. Qanunvericilikdə bu maraqların nədən ibarət olduğunun aydın izahının olmaması subyektiv şərhlərə imkan verir ki, bu da daha geniş hüquqi və ya siyasi mülahizələrdən təsirlənən qərarların qəbuluna gətirib çıxara bilər.[xi]

Babayeva işində milli məhkəmələr valideynin əxlaqi və şəxsi keyfiyyətlərini nəzərə alsalar da, bunlar yalnız uşağın ən yaxşı maraqlarının müəyyən edilməsi kontekstində qiymətləndirilməli, müstəqil və ya həlledici amil kimi götürülməməli idi. Bu isə öz növbəsində vacib bir sual doğurur: Uşağın ən yaxşı marağı nədir?

Uşağın *ən yaxşı maraqları* standartı

Maraqlıdır ki, XIX əsrdə himayə işlərində uşaqlara əvvəlcə

mülkiyyət kimi yanaşılırdı. Zaman keçdikcə, məhkəmə sistemləri valideynin səlahiyyətindən daha çox uşağın ən yaxşı maraqlarına üstünlük verən, uşağa yönəlmiş yanaşmaya keçdilər. Ən yaxşı maraqlar standartına bioloji valideynlərə üstünlük vermək, əsas qayğı göstərənləri tanımaq, birgə himayəni dəstəkləmək, valideynlərin əhəmiyyətli iştirakını təmin etmək, yaşayış sabitliyini qorumaq və məişət zorakılığı törədənlərə himayə hüququnun verilməməsi kimi müxtəlif amillər daxil ola bilər.[xii]

Bu çoxşaxəli amillərin mövcudluğuna baxmayaraq, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dəqiq qanuni təriflərin olmaması çox vaxt himayə qərarlarını çətinləşdirir və nəticələrdə uyğunsuzluqlara səbəb olur. Hakimlər etibarlılıq və valideyn davranışı kimi amilləri qiymətləndirməkdə geniş səlahiyyətlərə malikdirlər. Bu çeviklik məhkəmələrə unikal hallarda qərar qəbul etməyə imkan versə də, nəticələrdə subyektivlik və dəyişkənliyə də səbəb ola bilər. Bu cür şəxsi subyektiv mühakimədən asılılıq çox vaxt standartın universal olaraq ardıcıl tətbiqini təmin etmək səylərini zəiflədir, ədalətli və ardıcıl himayə qərarlarına nail olmaqda onun effektivliyini azaldır.[xiii]

Ən yaxşı maraq himayə qərarlarının mərkəzində dayanır və dayanmalıdır. Lakin *uşağın ən yaxşı marağı* anlayışının dəqiq tərifi yoxdur. Bu qeyri-müəyyənlik *zərər verməmək* və *qayğı* kimi tamamlayıcı prinsiplərin köməyilə azaldıla bilər. Zərər verməmək prinsipinə görə, xəyanət kimi valideyn davranışı yalnız uşağa sübut edilə bilən zərər vurduğu halda himayə qərarlarına təsir edə bilər. Uşağın ən yaxşı maraqları çərçivəsində mənfi qayda kimi fəaliyyət göstərən bu prinsip subyektiv əxlaqi mühakimələrdən daha çox sübutlara əsaslanan qiymətləndirmələrə üstünlük verir.

Bu yanaşmaya görə, məhkəmələr valideynin xəyanəti ilə uşağa dəyən real zərər arasında aydın və birbaşa əlaqə müəyyən etməlidirlər. Babayeva işində olduğu kimi, valideynin

əxlaqsızlığı barədə ümumiləşdirilmiş fərziyyələr kifayət deyil. Valideyn xəyanətinin vurduğu potensial zərər bir sıra amillərdən asılı ola bilər: məsələn, valideynin hərəkətlərinin məxfiliyi və ya ictimai xarakteri, xəyanətlərin tezliyi və intensivliyi, davranışın uşağa laqeyd yanaşacaq dərəcədə obsessiv olub-olmaması, uşağın xəyanətə birbaşa şahid olub-olmaması.

Zərərin gələcəkdə *gecikmiş təsirə* malik ola biləcəyi arqumenti valideyn xəyanətinin uzunmüddətli psixoloji nəticələrinin dərhal üzə çıxmaya biləcəyini, lakin uşaq yetkinləşdikcə onun emosional rifahına əhəmiyyətli təsir göstərə biləcəyi fikrinə əsaslanır.[xiv] Fiziki zərərdən fərqli olaraq, psixoloji zərərin çox vaxt qısa müddətdə görünməz qalması və buna görə də aşkar edilməsinin daha çətin olmasını inkar etmək çətindir. Bu, zərər verməmək prinsipinin effektiv tətbiqi üçün himayə işlərinə psixoloji qiymətləndirmələrin daxil edilməsinin vacibliyini vurğulayır. Bununla da məhkəmələr qərarların uşağın ən yaxşı maraqlarına uyğun olmasını onların emosional və psixoloji inkişafına həm görünən, həm də gizli təsirləri nəzərə almaqla təmin edə bilərlər.

Zərər verməmək prinsipini tamamlayan qayğı prinsipi də himayə qərarlarında, xüsusilə də uşağın ən yaxşı maraqlarını qiymətləndirərkən eyni dərəcədə vacibdir. Belə mübahisələrdə əxlaq çox vaxt müzakirələrə hakim mövqedə olsa da, tərbiyəvi və diqqətli davranış kimi başa düşülən *qayğının* da eyni dərəcədə əhəmiyyətli rol oynadığını vurğulamaq vacibdir.[xv] Bu kontekstdə əxlaq və dəyərlər xəyanət kimi məsələlərlə məhdudlaşdırıla bilməz. Vacib məqam odur ki, qayğı prinsipi instinktiv bağlılıq və ya təbii sevgidən kənara çıxır. O, uşağın emosional, fiziki və inkişaf ehtiyacları ilə aktiv və düşüncəli məşğul olmağı tələb edən əxlaqi təcrübəni özündə ehtiva edir.

Qayğını himayə qərarlarının ayrılmaz komponenti kimi tanımaqla məhkəmələr uşağın ümumi rifahına və inkişafına üstünlük verən

daha hərtərəfli yanaşmanı təmin edə bilərlər. *Zərər verməmək* və *qayğı* prinsipləri birlikdə *ən yaxşı maraqlar* standartını qərar qəbul etmək üçün daha dəqiq və uşağa yönəlmiş alətə çevirir. Bu tamamlayıcı prinsiplər himayə qərarlarına daha güclü və tam yanaşmanı təşviq edərək, zərəri azaltmaqla yanaşı, tərbiyəvi mühiti də təşviq edir.

Nəhayət, məqalənin əvvəlində qoyulan əsas suala cavab verək: Valideynin xəyanəti uşağın himayəsinin nəticəsinə təsir göstərə bilər; lakin yalnız bu əsasda, əsas amillərin hərtərəfli qiymətləndirilməsi olmadan qəbul edilən qərarlar qanunsuz hesab olunur. Belə bir yanaşma Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-ci maddəsi üzrə valideynin ailə həyatı hüququnu pozacaq. Buna görə də güman edilən xəyanət yalnız çoxsaylı amillərdən biri kimi nəzərə alınmalı, potensial zərər və əlbəttə ki, uşağın ən yaxşı maraqlarını nəzərə alan qayğı prinsipi kimi digər vacib məqamlarla müqayisə edilməlidir. Bu bütöv yanaşma himayə qərarlarının ədalətli, sübutlara əsaslanan və uşağın ümumi rifahına yönəlmiş qalmasını təmin edir.

Istinad və qeydlər

[ii]Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1998) No 3292, https://e-qanun.az/framework/3292\.

[i]Family Code of the Azerbaijan Republic (1999) No 781-IQ, as amended on 25 June 2024 https://cis-legislation.com.

[iii]The State Committee for Family Women and Children Affairs of the Republic of Azerbaijan https://family.gov.az/en/faqs?page=1.

[iv]European Convention on Human Rights (ECHR), Article 8 (1950) https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

[v]David Harris, Michael O’Boyle, Ed Bates, and Carla Buckley, *Law of the European Convention on Human Rights* (4th edn,

Oxford University Press 2018).

[vi]*Olsson v. Sweden (No. 1)* App no 10465/83 (ECtHR, 24 March 1988) https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57548%22%5D%7D.

[vii]*Sommerfeld v. Germany* App no 31871/96 (ECtHR, 8 July 2003) https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-61195%22%5D%7D.

[viii]*Širvinkas v. Lithuania* App no21243/17 (ECtHR, 23 July 2019)https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-194735%22%5D%7D.

[ix]*Babayeva v Azerbaijan,* App no 71750/13 (ECtHR, 02 June 2022) https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-217747%22%5D%7D.

[x]Carol Smart, 'The Legal and Moral Ordering of Child Custody' (1991) 18 *Journal of Law and Society* 485.

[xi] Joanne Ross Wilder, 'Religion and Best Interests in Custody Cases' (2002) 18 *Journal Name* 211; Unicef, *Analysis of the Legislation of Azerbaijan in Respect of Access to Justice for Children* (UNICEF 2014) https://www.unicef.org/azerbaijan/media/806/file/Azerbaijan%20Legal%20Review%20on%20Justice%20for%20Children-ENG.pdf.

[xii]Joanne Ross Wilder, 'Religion and Best Interests in Custody Cases' (2002) 18 *Journal Name* 211.

[xiii]Yenə orada.

[xiv]Lynn D Wardle, 'Parental Infidelity and the "No-Harm" Rule in Custody Litigation' (2002) 52 *Catholic University Law Review* 81

[xv]Carol Smart, 'The Legal and Moral Ordering of Child Custody' (1991) 18 *Journal of Law and Society* 485.